

ELS MOLINS DE LA CONCA INFERIOR DEL RIU RIPOLL (S. X-XVIII) (I): MOLINS FARINERS

MIQUEL SÁNCHEZ I GONZÁLEZ

Aquest treball de recerca vol fer una aproximació als molins hidràulics de la conca baixa del Ripoll i els seus darrers afluents, com el riu Sec, el riu Major¹ i el riu Tapioles, en els temps medieval i modern (segles x-xviii). Tanmateix, per la importància dels molins paperers de Reixac i Montcada, també estudiarem els molins d'ambdós termes, situats molt a prop del Ripoll, però, en sentit estRICTE, dins del Besòs. El treball s'inicia amb els molins fariners i continua després, encara en temps artesanals, amb els drapers i, finalment, els paperers, als quals, com a avantguarda dels futurs establiments industrials, se'ls dóna més importància.

¹ Emprem el nom de riu Major per a l'actual riera de Sant Cugat, perquè aquell va ser el seu únic nom al llarg dels segles x a xviii. No fou fins a les acaballes del xviii que el riu va prendre el nom actual.

² Xavier BOU i PALMES, «El monestir de Sant Cugat en el segle x. La formació del domini vallesà», *Estudis Santcugatencs*, any III, núm. 5 (juny de 1988), p. 44. Entre les monografies locals o estudis pròpiament vallesans, cal esmentar el llibre dedicat als molins, de Gener AYMAMÍ DOMINGO i Joan PALLARÉS PERSONAT, *Els molins hidràulics del Moianès i de la Riera de Caldes*, Barcelona: Unió Excursionista de Catalunya, 1994. També el recull fet per Pere ROCA GARRIGA, «Referències a molins en el Cartulari de Sant Cugat del Vallès (i II)», *Arraona* (Sa-

L'àmbit de la recerca comprèn els termes vallesans de Sabadell, Barberà, Ripollet, Montcada i Reixac, Cerdanyola i Sant Cugat.

ELS MOLINS A L'ALTA EDAT MITJANA (S. X-XII)

Els documents altmedievals donen compte d'una nodrida xarxa de molins (*molinus* o *molendinus*) arreu del Vallès: a Pertegàs, Olzinelles, Gualba, Palautordera, Montornès, Lliçà, Parets, Caldes, Porcià, Montcada, Cerdanyola, Ripollet, etc. Segons el cartulari de Sant Cugat, hi havia molins a les lleres del riu Ripoll –la major concentració–, la riera de Rubí, la riera de Caldes, la Tordera i d'altres, afluents d'aquests.²

badell), núm. 7 (tardor de 1990), p. 71-82. També Xavier BOU, p. 46-47, recull uns apunts sobre els molins altmedievals de Sant Cugat. Pel que fa a Cerdanyola, vaig fer una primera aproximació als molins de la contrada l'any 1981, vegeu Miquel SÁNCHEZ, *La Cerdanyola medieval*, Cerdanyola, 1981, p. 202, i la darrera va ser-ho l'any 1996, en estudiar la parròquia de les Feixes: «Sant Iscle de les Feixes: història d'una parròquia de muntanya (segles x-xix)» dins *Mil·lenari de Sant Iscle i Santa Victòria de les Feixes*, Barcelona: Viena, 1996, p. 86. Voldria esmentar un treball de recerca, encara inèdit: Josep FERNÁNDEZ i TRABAL, «En els orígens de la indústria. Els molins de la conca baixa del Llobregat a l'Edat Mitjana (segles xii-xvi)», *Materials d'Estudi del Baix Llobregat*, 9 (2000), en premsa.

Els molins hidràulics en aquells indrets vallsans, de rieres i torrents de cabals minsos, exigien determinades obres, com la captació de l'aigua fluvial (*caput aquis*) que, en alguns casos, era seguida d'una resclosa (*resclausa*), per embassar l'aigua i conduir-la a la sèquia o rec (*rego*) i, en altres casos, anava directament. Del rec, l'aigua anava a una bassa, d'on queia, per la canal, amb prou força per fer girar el rodet i les moles, ambdues de pedra. El gra, que queia entre les dues moles, era triturat i convertit en farina.³ L'aigua sortia del molí pel *subtus rego* i el carcavà. El molí de Navió a Porcià, de l'any 989, tenia «*ipsos regos et capud regos et subtus regos sive discursos et in ipsa terra vel in ipsos ortales, et veridicarios, et arbores, sive in ipsos pratosc*».⁴ La força hidràulica comunicada al rodet es farà servir, en els temps moderns, a les Feixes, Montcada, Ripollet i Barberà, a més dels molins de gra, els drapers i algun de polvorer, per als molins paperers i carroners.⁵

Les àrees irrigades més importants es trobaven al curs inferior del riu Ripoll (Ripollet i la costa de ponent del turó de Montcada); als llocs de Sant Pau i Saltells, ambdós al riu Sec, i els llocs de Cabanyes, les Passadores i Canaletes, tots tres al riu Major. Molins, hortes i terres de regadiu anaven aplegats.

Així, doncs, el molí de gra a l'alta edat mitjana era una construcció excepcional, un enginy a l'abast de poca gent. Tanmateix, aquests molins del s. X es creu que eren petits. Situats al costat de corrents d'aigua, es van bastir primerament com a molins lliures, construïts pels pagesos. En molts casos, des del s. X, el monestir de Sant Cugat controlava ja una part de la propietat d'alguns molins, bé per donacions pietoses o compra. Els molins so-

lien passar, per herència, de pares a fills, en la totalitat o en la part de la propietat que tenien. La co-propietat entre el monestir i el moliner sembla provada, per la documentació disponible: «*ipsam mea porcione in ipso molinare*». Sant Cugat disposava de *porciones* de diversos molins, però, com assenyala Xavier Bou, cal relativitzar el protagonisme del monestir en la construcció de molins.⁶ Salrach assenyala la importància dels molins que va controlar Sant Cugat al llarg del s. X, especialment, «*a destacar que vora les aigües del riu Ripoll, al seu pas per Ripollet, fa l'efecte que Sant Cugat hi va arribar a tenir una important concentració de molins*». El mateix autor continua assenyalant la importància dels molins santcugatencs al llarg del segle XI «*com el segle X els molins segueixen essent ginys valuosos i apreciats. Sant Cugat n'adquireix per donació i per compra en llocs on ja en posseïa (Ripollet, Montcada-Reixac i Cervelló) i en llocs on no ens consta que en tingués (Santa Perpètua de Mogoda, Santa Maria de Palautordera, Mediona i Sabadell o Terrassa); estableix un particular en una terra de Cerdanyola per a construir-hi un molí, i rep de Ramon Berenguer III per empenyorament dos molins del Soler i dos del Clot, al Barcelonès*».⁷

El seu preu al s. XI oscil·lava entre els 400 i els 1.000 sous, molt per damunt dels 200 a 300 sous que podia costar un alou amb cases i terres, i se situaven, poc més o menys, al mateix preu que un cavall, animal de luxe, només en poder dels senyors.⁸ Per l'elevat cost que tenien i per l'estratègia feudal, a poc a poc, a partir del s. XI, els molins van ser controlats pels senyors, ja fossin militars o religiosos, els quals acabarien concedint els drets d'exploració a un vassall, a canvi d'un cens anual. Hom pot veure que al s. XII ja no hi havia molins pagesos.

³ De força interès són les aportacions de J. BOLÒS i F. NUET, *Els molins fariners*. Barcelona, 1983, i de Ramon MARTÍ, «Hacia una arqueología hidráulica: la génesis del molino feudal en Cataluña», dins Miquel BARCELÓ (ed.), *Arqueología medieval. En las afueras del medievalismo*, Barcelona: Crítica, 1988, p. 165. Documenta aquests aspectes de la construcció dels molins: Pierre BONNASSIE, *Catalunya, mil anys enverra*, Barcelona: Edicions 62, 1979, vol. I, p. 165.

⁴ José RIUS SERRA (ed.), *Cartulario de «Sant Cugat» del*

Vallès, Barcelona: CSIC, 1945. Doc. 233, vol. I, p. 196.

⁵ Miquel SÁNCHEZ, p. 86.

⁶ Xavier BOU, p. 45-46.

⁷ Josep M. SALRACH, «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», dins *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1992, vol. 13, p. 139, 143.

⁸ José RIUS i Miquel SÁNCHEZ, p. 203.

Salrach apunta durant aquest segle «*el patrimoni moliner, ja prou important, de Sant Cugat s'amplià amb noves adquisicions a Ripollet, Castellar del Vallès, Santa Margarida i els Monjos, Palautordera, Argençola, Sant Climent de Llobregat, Castellet i Piera*».⁹ En moltes d'aquestes donacions, destaca l'interès per la captació d'aigües per moure les rodes dels molins. Rius, torrents i fonts estaven presents en l'origen de moltes d'aquestes activitats.

ELS MOLINS DE PORCIÀ (S. X-XII)

Porcià és un dels llocs medievals de Reixac que surt abundantment documentat entre els anys 978 i 1016, tant al cartulari de Sant Cugat com al cartulari de la catedral de Barcelona.¹⁰ Majoritàriament, Porcià era definit com un *termini*, tot i que també el trobem com a *loco*, *territorio* i *confinio et accessu*. Ran de la implantació de la denominació «parròquia de Sant Pere de Reixac», a partir de la segona dècada del s. XI, Porcià i altres petits termes i llocs locals van desaparèixer dels documents. Les afrontacions de Porcià eren les següents: per llevant, fins el riu Besòs; per migdia, fins el riu Major; per ponent, fins els rius Major i Ripoll, en el lloc de camp Rodó, actual paratge de la Ferreria, i per tramuntana, fins el *rec mulner*, en els límits de Reixac amb Ripollet (Can Mas), la vall Major, Bellvei (per sota dels actuals masos Duran i Castells) i el pla de Reixac (actual pla d'en Coll).

Quant a morfologia, el topònim Porcià presenta tres formes principals, *Porciano*, *Purciano* i *Portiano*, de les quals la primera és la majoritària. És un dels pocs topònims medievals de la contrada que no trobem en funcions de cognom. Un molí del 989 era situat «*iuxta Riopullo, in terminio de locum que dicunt Portiano, prope Montem Catanum*».¹¹ Porcià aplegava altres llocs menors dins del

seu terme, com l'Odral del 978 i el camp Rodó (*Campo Rotunno*) del 989.¹²

La importància econòmica de Porcià ve donada pel fet d'aplegar la més gran concentració de molins medievals de tot el comtat barceloní, amb un rec moliner força documentat.

Del segle X, cal esmentar els molins de Gotmar (any 982), de Seniofred (988), de Navió (989), d'Anna i el seu fill Seniofred (989).¹³ Destaca que els molins esmentats són donats —o permutats— a l'abat de Sant Cugat, el qual es va convertir en el gran propietari dels molins hidràulics de Porcià, en un indret estratègicament d'interès per al monestir, de resultes de la seva immediatesa a la zona d'influència de la catedral de Barcelona. Cal destacar alguns trets d'aquests molins:¹⁴

«...*us donem les terres nostres i els prats que són allà mateix, i en el mateix rec, tant el rec d'amunt com el rec d'avall, que em pertanyen a mi Gotmar per compra i a mi Liuol per compra i pel meu decimum...*» (Gotmar, any 982).

«...*un alou de la meua propietat situat en el Comtat de Barcelona, en el Vallès, en el Ripoll, en el terme de Porcià, això és, en el mateix molí condirecte i en els mateixos molinars, i en els recs, els de dalt i els de baix, i la terra amb els horts i els arbres, en els prats de la meua herència; i una altra terra que és situada en el terme de Reixac...*» (Navió, any 989).

Del molí d'Emmo, vídua de Plancari, que l'any 1001 venia a Sant Cugat una quarta part d'aquesta propietat per tres mancusos i mig d'or, destaquen algunes dades que ens permeten conèixer millor la seva estructura hidràulica:¹⁵

«...*in ipso molino qui fuit de Filioli qd., ipsa quarta parte in solo et superposito, in capud aquis, in ipso rego et super regum et subtus regum, in decur-*

⁹ Josep M. SALRACH, p. 155.

¹⁰ José RIUS, vol. I, doc. 220, p. 186; Josep MAS, *Notas històriques del Bisbat de Barcelona. Rubrica dels Libri Antiquitatum de la Seu de Barcelona*, Barcelona, 1914, vol. IX, doc. 221, p. 94; doc. 248, p. 106; doc. 254, p. 109; doc. 258, p. 111; doc. 340, p. 151; doc. 341, p. 152; doc. 351, p. 157.

¹¹ José RIUS, vol. I, doc. 237, p. 200.

¹² *Ibidem*, doc. 128, p. 103; doc. 288, p. 243.

¹³ *Ibidem*, vol. I, doc. 148, p. 124; doc. 220, p. 186; doc. 233, p. 196; doc. 237, p. 200.

¹⁴ J. ALCÀZAR, *L'origen de Montcada i Reixac*. Montcada: Fundació Cultural Montcada, 1998, p. 24, 101.

¹⁵ José RIUS, vol. II, doc. 360, p. 8.

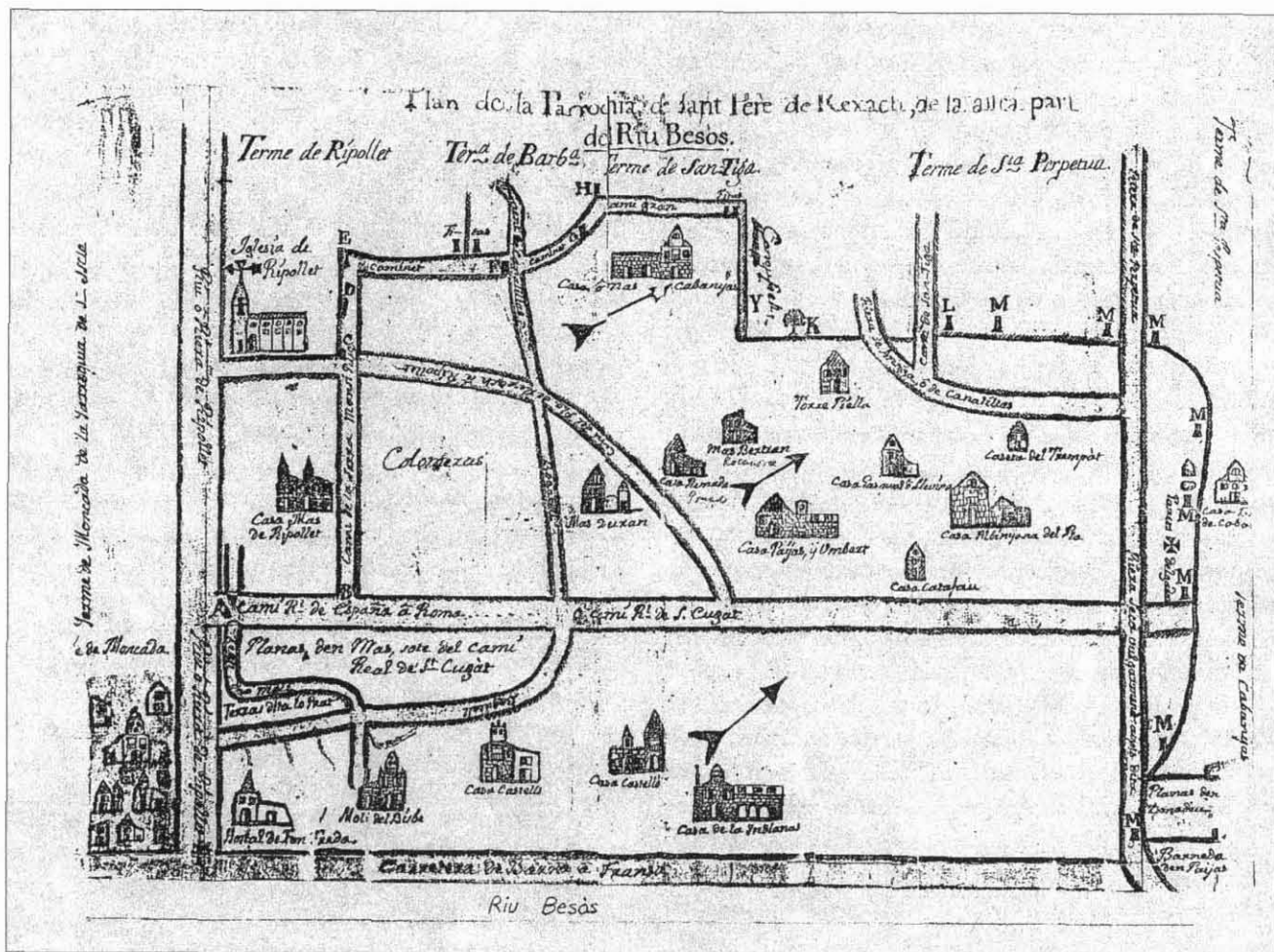

FIGURA 1. Plànol de la parròquia de Sant Pere de Reixac, des del riu Besòs, any 1783. (ACA. Hisenda. Monacals, vol. 2513).

sibus aquarum et in ipso cachabo vel in universa utensilia quem ad molendinum pertinet ad molendum.»

L'any 1032 la comtessa Ermessenda donava al monestir de Sant Cugat un alou situat a Porcià, que havia estat de Trasoari, el contingut del qual era el següent: «*molinos, molinares, cum caput aquis, et regos et subtus regos et cum omnia usibilia que ad molinos pertinet ad molendinum*». El molí era situat entre els rius Besòs, Ripoll i Major, just «*ad radicem Montis Scatani, sive in prefato Monte Scatano*».¹⁶

¹⁶ *Ibidem*, doc. 521, p. 172.

Hem de continuar amb paraules de Jaume Alcàzar quan assenyala per a aquests molins de Porcià:¹⁷ «*Moliners com Gotmar, Fredemon, Segofred, Navi, Anna, Miró, i molts altres, van escollir la llera del Ripoll per tal de bastir-hi els seus molins. Aquests veïns del poblet, moliners i camperols alhora, recollien amb rescloses les aigües del riu i amb canals de derivació les traslladaven fins al rodet. Després, un interessant sistema de bagans o petites comportes en els recs permetia de regar importants extensions de terreny*».

Aquells molins de Porcià estaven en mans de petits propietaris pagesos, però, de mica en mica,

¹⁷ J. ALCÀZAR, p. 32.

ja fos per donació o per venda, tots van acabar en poder del monestir de Sant Cugat.

Prop de Porcià hi havia més molins. Per exemple, quatre a la zona ripolletenca del Ripoll i altres més a la cerdanyolenca del riu Major i del riu Saltells o Sec i a la rubinenca de la riera de Rubí o de les Arenes i en el seu afluent, el Xercavins.¹⁸

Tanmateix, els molins no eren l'única font de riquesa de Porcià, sinó que els conreus d'horta i els vinyars també hi eren presents. Miró donava a Sant Cugat el 994 un alou amb terres, vinyes, casa, cort i recs. Govan venia terra i vinyes el 1001, Mel deixava a Sant Cugat el 1002 «*terras cum casas et curtes et vineas*» i Ferriol i Elo venien l'any 1009 a Sant Cugat «*terra cum maliol et cum pratis*».¹⁹ El desenvolupament dels sistemes hidràulics va fer possible el rec de les terres properes. D'aquí l'abundància d'horts i terres de regadiu.²⁰

També hi havia a Porcià, a les acaballes del segle X i a començaments del s. XI, *veridicarios, pratos* i *pascuis*, o sigui, farraginars o terres per a farratges (*ferragenale*) i pastures (*pascuis, pratos*),²¹ la qual cosa fa pensar en una possible especialització ramadera del terme que enllaçaria amb la que, posteriorment, es produí, no gaire lluny d'allà, a la muntanya baixa de les Feixes.

ELS MOLINS DE RIPOLLET (S. X-XIII)

La presència de molins a la zona ripolletenca del Ripoll està documentada des del s. X. Vegem-ne els principals a la taula 1.²²

Algunes referències als molins de Ripollet són prou definidores de tots els components que integren un molí hidràulic. El molí de Gigilo (any 983) constava de «*ipsos meos molinares cum suis*

capud aquis et suos regos et subtus regos, et illorum discursis, et insulas, et glevas, et quantum habeo ego de ipso molino». Una altra permuta d'un molí (any 984), assenyalava «*ipso mulino quod habemus... cum suo rego et caput rego et subtus rego, et cum sua strumenta et cum suas casas et sortes III de terra*». El molí de Garsenda (any 987) constava de «*terra cum molendinis et regos et caput regos, cum eorum aquis discursibus, et vinea*».²³

ELS MOLINS DE CERDANYOLA (S. X-XIII)

A l'alta edat mitjana, el riu Major comptava, a més d'hortes, amb una notable concentració de molins de gra o fariners, com el d'en Cabanyes, a Riumajor; el de les Passadores, a Can Fatjó; els de Canaletes, a les Feixes, i els de Porcià, sota el turó de Montcada. A Canaletes en trobem dos l'any 1106; un l'any 1114, el de Bonfill, i un l'any 1153, el de Guillem Ramon de Montcada i Berenguer de Saltells.

A les Feixes, terme de Cerdanyola, sempre hi ha hagut una casa amb un molí important, situat a peu del riu Major, al lloc de Canaletes. L'any 1042 Bonfill, prevere, va donar a Sant Cugat el seu alou de Feixes, en el qual hi havia l'any 1106 el mas i «molí de Feixes», situats al costat del riu Major. L'any 1114 Berenguer Ramon de Montcada va reconèixer a Sant Cugat l'alou i molí de Feixes que Bonfill li havia donat.²⁴ L'any 1153 el molí era conegut com molí de Berenguer de Saltells, batlle de Montcada, però aviat passà a poder del monestir de Valldaura-Santes Creus, per donació del senyor del castell de Montcada. El monestir va mantenir el molí fins l'any 1178, quan l'abat de Santes Creus el va permutar amb el bisbe de Barcelona per una altra propietat de més interès, situada a Vila-rodonà, prop del monestir.²⁵

¹⁸ Pierre BONNASSIE, vol. I, p. 403.

¹⁹ Josep MAS, *Notes històriques del Bisbat de Barcelona. Rúbrica dels Libri Antiquitatum de la Seu de Barcelona*. Barcelona, 1914, vol. IX, p. 87; i José RIUS, vol. I, p. 249; vol. II, p. 24, 35.

²⁰ J. ALCÀZAR, p. 100.

²¹ José RIUS, vol. I, doc. 220, p. 186; doc. 233, p. 196; doc. 237, p. 200.

²² Pere ROCA GARRIGA, p. 71-82.

²³ José RIUS, vol. I, doc. 152, p. 127; doc. 161, p. 135;

doc. 193, p. 162.

²⁴ *Ibidem*, vol. II, doc. 558, p. 219; vol. III, doc. 822, p. 25.

²⁵ Arxiu de la Catedral de Barcelona (d'ara endavant ACB). *Libri Antiquitatum*, IV, doc. 460, f. 197, i doc. 430, f. 182; Josep MAS, vol. IX, p. 299; F. UDINA MARTORELL, *El "Llibre Blanch" de Santes Creus. Cartulario del siglo XII*. Barcelona, 1947, doc. 59, p. 66; i Josep MAS, vol. IX, doc. 2038, p. 299.

TAULA 1. *Afluència dels molins a la zona ripolletenca, s. X-XIII.*

Any	Donant	Receptor	Situació	Operació
973	Teudard	monestir de Sant Cugat	<i>iuxta Palatio Auzido, in flumine Riopullo</i>	permuta
982	Gotmar	monestir de Sant Cugat	<i>in rego mulner...iuxta Riopullo</i>	donació
983	Gigilo	monestir de Sant Cugat	<i>circa flumen Riopullo</i>	donació
984	Gigela	monestir de Sant Cugat	<i>in flumine Riopullo</i>	permuta
984	Fridemund	monestir de Sant Cugat	<i>in flumine Riopullo</i>	donació
984	Miravul	monestir de Sant Cugat	<i>in Riopullo iuxta Palatio Avozido</i>	permuta
986	Argefred	monestir de Sant Cugat	<i>in flumine Riopullo</i>	venda
987	Garsendis	monestir de Sant Cugat	<i>in Riopullo</i>	permuta
988	Sentemir	monestir de Sant Cugat	<i>iuxta Riopullo</i>	cessió
988	Iohannes	monestir de Sant Cugat	<i>flumen Riopullo</i>	donació
989	Adalaizis	monestir de Sant Cugat	<i>in Riopullo</i>	permuta
998	Ermesindis	monestir de Sant Cugat	<i>Palatio Audito</i>	permuta
1001	Audegari	monestir de Sant Cugat	<i>iuxta flumine Riopulle</i>	donació
1002	Rigoald	monestir de Sant Cugat	<i>Palacio Audito</i>	permuta
1002	Guillaran	monestir de Sant Cugat	<i>Palaz Avozido</i>	permuta
1196	Guillem de Ripollet	monestir de Sant Cugat	<i>ultra fluvium de Ripolletto prope ipsam calciatam</i>	concordia
1240	Guillem de Vallseca	monestir de Sant Cugat	<i>in Ripolletto</i>	litigi
1240	Arnau de Gelida	Pere Trobat	<i>in rego molendini Taconi...in riera de Rivopullo</i>	sentència arbitral

FONT: *Elaboració pròpia.*TAULA 2. *Molins documentats a Cerdanyola, s. X-XIII.*

Any	Donant	Receptor	Situació	Operació
984	Gütesind i Susanna	monestir de Sant Cugat	<i>in locum que dicunt Saltellos</i>	donació
988	Beliardis	monestir de Sant Cugat	<i>in locum que dicunt Rio Sicco et in locum que vocant Saltellos</i>	donació
990	Chixilo	monestir de Sant Cugat	<i>in locum ubi dicunt Saltellos vel in terminio et accessu de Cerdaniola</i>	donació
1041	abat de Sant Cugat	Vivan	<i>in adiacencias de Rivo sicco</i>	donació
1079	Ermengod	monestir de Sant Cugat	<i>in locum que vocant Saltells</i>	donació
1104	abat de Sant Cugat	Bernat Gerbert	<i>in terminio Castri Barberani ad locum qui dicitur Rivus siccus</i>	donació
1206	Arnau de Riu-sec	monestir de Sant Cugat	<i>molendinum apud Rium Siccum... iuxta ecclesiam s. Paulo de Rivo Sico</i>	reconeixement
1233	Bernat de Riu-sec	monestir de Sant Cugat	<i>apud Rivumsiccum unum molendinum</i>	reconeixement
1242	Berenguer de Riu-sec	monestir de Sant Cugat	<i>apud Rivumsiccum unum molendinum</i>	reconeixement

FONT: *Elaboració pròpia.*

El molí que Beliardis, dita Llobeta, tenia al riu Sec l'any 988 es trobava a prop del Ripoll i dins ja del terme de Ripollet. A diferència dels molins ripolletencs, situats al rec moliner, és a dir, a la banda esquerra del riu, aquest molí del riu Sec es trobava a la banda dreta del Ripoll. Destacava per disposar de «*ipsa casa et solo et superposito, et cum casalibus, cum orto et arboribus, cum molino et sua resclosa, cum suo rego et subtus rego, et cum suo cacabo et sua aiacentia, vel cum exios et regressios suos*». El molí de Llobeta no era l'únic situat en aquell indret ja que Seniofred vengué a Sant Cugat, aquell mateix any, un altre molí situat allà prop, el qual afrontava també amb un molí que tenia Ermengarda. El molí de Seniofred constava de «*terra cum casa, curte, et arborea, cum ortis vel ortalibus, sub reganeis, et molinaribus cum suo rego et capud rego et cum resclosar cursu subtus rego vel discursu*». ²⁶

ALTRES MOLINS

Molins de Rubí

Segons un judici del 996, el monestir de Sant Cugat surt afavorit, en la seva disputa amb Seniofred de Rubí, amb la possessió de les aigües del riu Xercavins, en les quals hi havia uns *molendina nova*. També s'indica que al riu Rubí, proper, hi havia uns *molindina*.²⁷ Sembla que les desavinences van continuar, ja que l'any 1018 trobem un nou conflicte entre l'abat i Seniofred, el qual va haver de ser dirimit per la comtessa Ermessenda i el seu fill Berenguer.²⁸

L'abat Ramon, de Sant Cugat, va donar l'any 1156 a Ramon de Ferigola el molí de Riba, situat al terme de Rubí. El document detalla que el molí tenia «*rego et capud rego et glevariis et petris et cum omnibus ad illum molendinum pertinentibus*».²⁹

L'any 1219 Sança donava al monestir el molí de Bessons, situat a la riera de Rubí, prop de Sant Llorenç de Fontcalçada.³⁰

Altres molins de les Feixes

L'any 1106 Provència tenia un mas i altres béns, entre els quals hi havia un molí, a la parròquia de Sant Iscle de les Feixes, al lloc que deien «*ipsas Feixas, sive ad Rivipollenti*», el qual donava al seu fill Pere. L'any següent, Provència tornava a donar l'alou a la seva filla Ermengarda.³¹

EL REC MOLNAR

Un dels recs moliners més antics és el conegut com a rec Molnar (també *monar, monnar, munnar, mulnar, mulner, mulnare*, etc., segons els documents),³² el qual prenia les aigües del riu Ripoll, a l'alçada de Castellar i, al costat del riu, seguia vers Sabadell i Barberà, s'endinsava vers Ripollet i entrava a Reixac pel lloc del Masrampinyo, on acabava el recorregut fent de sèquia de tots aquests nuclis i ajudant a desenvolupar una munió de molins de draps, de gra i de paper que van donar empenta i trets propis a la contrada. Cal destacar la recerca feta per David Laudo Cortina de seguiment del rec Molnar, des del torrent de Ribatallada, a Castellar, fins a cal Grau, a peu de la carretera de Santa Perpètua, prop del límit amb Barberà, en un llarg recorregut de 12.425 metres que ell ha descompost, per al seu estudi, en set parts.³³

L'any 973 hi havia un molí a Ripollet, «*cum suo capud aquis et suo rego et subtus rego, et suo mulnare*». Possiblement, aquest mateix molí era l'esmentat l'any 982, situat «*in ipso rego mulner sive in ipso cacavo*».³⁴

²⁶ José RIUS, vol. I, doc. 222, p. 187; doc. 225, p. 190.

²⁷ Ibidem, vol. I, doc. 317, p. 267.

²⁸ Ibidem, vol. II, doc. 470, p. 119.

²⁹ Ibidem, vol. III, doc. 1008, p. 180.

³⁰ Ibidem, vol. III, doc. 1294, p. 409.

³¹ Ibidem, vol. II, doc. 790 i 792, p. 447 i 448.

³² Ibidem, vol. I, doc. 148, p. 124.

³³ David LAUDO CORTINA, «La Sèquia Monar», dins Pere VIDAL et al., *Documentació dels edificis, les construccions i els elements d'interès arqueològic, arquitectònic, cultural, social, tècnic i industrial de l'àmbit del riu Ripoll a Sabadell*, Sabadell: Museu d'Història de Sabadell, Ajuntament de Sabadell, 1997-1999, vol. II, capítol 1.

³⁴ José RIUS, vol. I, doc. 101, p. 83; doc. 148, p. 124.

No fa gaires anys, Manuel Mogas, fill de Ripollet, recordava el paper del rec Molnar:³⁵ «*La sèquia Monar (paraula antiga que vol dir molinera) dita també rec Monnar arrenca de can Busquets, a Castellar del Vallès, travessa i fertilitza alguns centenars d'hectàrees de terres de Castellar, Sabadell, Barberà, Ripollet i Montcada. En alguns llocs passa d'una banda a l'altra del riu i, per a travessar-lo, l'aigua és conduïda per mitjà de rescloses que s'han de refer a cada revinguda del riu. Com a força motriu és utilitzada per fàbriques del ram de l'aigua (aparells, tints i aprestats tèxtils) i molins de cartró i de farina. Entrava el rec Monnar en el terme de Ripollet, per la vorera dreta del riu on feia moure les moles del molí de farina de l'Ametller i el de paper d'En Xec, i travessant el riu per una resclosa era conduït al marge esquerre on la seva aigua feia moure el molí d'En Clos, dos d'En Buxó, el molí d'En Ginesar, el d'En Coll, el Martinet (fàbrica tèxtil, abans farga) i finalment el molí del Bisbe, a Montcada, on tenia el seu aiguabarreig amb el riu Besòs (...) la sèquia Monnar ara solament serveix per a abocar-hi les aigües brutes de les fàbriques, clavegueres i per a regar unes poques quarteres del que resta de la ufano-sa horta de Ripollet...»*

Un treball de recerca, publicat l'any 1997, recollia que al segle X es va construir «*la acequia molinera o "rec Molnar", entre Castellar del Vallès y Montcada, que se abastecia de las aguas del río Ripoll y concentró una gran cantidad de molinos harineros, distribuidos entre los términos de Ripollet y Montcada, estos en el lugar de Porciá, actual Santa Maria de Montcada. Inmediatos a estos, cabe destacar otra concentración importante de molinos en el siglo XII en el río Major, actual Riera de Sant Cugat, en los términos de Cerdanyola y Sant Iscle.*»³⁶

Els recs moliners i el regadiu van anar aplegats des del primer moment. Al Vallès, «*cap al*

*1020 es passà de l'aprofitament dels recs mulners a la construcció específica de canals de regadiu» i «amb la proliferació dels recs s'expansionà l'horticultura».*³⁷ El rec Molnar va estar en servei fins els anys seixanta del segle XX, com ho proven les normes que regia la comunitat de regants del riu Ripoll,³⁸ constituïda el 1908, de les quals destaquem els punts següents:

«*Artículo 1º. Los propietarios regantes y demás usuarios que tienen derecho al aprovechamiento de las aguas vistas y subterráneas del río Ripoll, recogidas y conducidas por la acequia Monnar, se constituyen en Comunidad de regantes del río Ripoll...*

Art. 2º. Pertenece a la Comunidad para su uso y aprovechamiento la acequia denominada Monnar, con las obras de toma que le dan origen y que se describen a continuación:

Aunque la acequia Monnar tiene su origen casi en el nacimiento del río Ripoll y los regantes y demás usuarios tienen derecho a las aguas que la misma conduce desde su origen, las obras que de ésta han venido a pertenecer a la Comunidad tienen su comienzo en la presa o atajadizo de tierra y piedra suelta que sirve los molinos de Amatllé y de Chec y después de regar las tierras inferiores vierte de nuevo las aguas al Ripoll para ser recogidas definitivamente en la última presa o atajadizo, de idéntica construcción a la anterior, que da origen a la última parte y la más importante de la acequia Monnar, en cuanto a riegos.»

Després d'aquesta breu presentació, cal endinsar-nos vers els orígens. Una de les primeres referències històriques conegudes és de l'any 982, quan Gotmar i la seva esposa cedeixen un alou important en el riu Ripoll, situat en el lloc de Porcià, alou que estava integrat per «*terras nostras proprias et prados, et in ipso mulnare que ibidem est, et in ipso rego et capud rego et subtus rego et su discurso.*»

³⁵ Manuel MOGAS I SALVADÓ, *Històries de Ripollet*. Ripollet, 1983, p. 100. També Agustí PALAU I CODONYERS, de Barberà, ens ha ajudat en la informació sobre el rec moliner.

³⁶ Miquel SÁNCHEZ, «Los orígenes papeleros de la familia Torras en la Sierra de Collserola», presentat al II Congreso Nacional de «Historia del Papel en España», Cuenca, 9-12 de juliol de 1997 i publicat al llibre d'*Actas del II Congreso*, p. 343.

³⁷ Josep M. SALRACH, *Història de Catalunya*, vol. II: *El procés de feudalització*, Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 265.

³⁸ COMUNIDAD DE REGANTES DEL RIO RIPOLL, *Ordenanzas de la Comunidad. Reglamento para el Sindicato de Riegos. Reglamento para el Jurado de Riegos. Reglamento de Policía de agua y sus cauces*, Ripollet, 1960.

Per ponent i tramuntana, l'alou afrontava també amb «*ipso rego mulner*».³⁹

Si el rec Molnar va exercir la seva importància a la part baixa del Ripoll, dins de terres vallesanes, un altre rec medieval de gran significació per a la ciutat de Barcelona va ser el rec Comtal, que l'any 1153 prenia les aigües del riu Besòs, al seu pas pel terme de Montcada, i les conduïa a la ciutat comtal, amb un reguitzell de molins bastits especialment al pla barceloní, als termes de Sant Andreu de Palomar i de Sant Martí de Provençals.⁴⁰

MOLINS FARINERS (S. XIII-XVIII)

MOLINS FARINERS DEL RIU MAJOR

La zona vallesana sota influència de Sant Cugat va continuar la seva especialització molinera a la baixa edat mitjana, tant al riu Sec com al riu Major. Com veurem a continuació, entre els s. XII i XIII, els tres molins més importants, situats tots al riu Major, estaven sota el domini de l'Església, per mitjà d'institucions importants com el monestir de Santes Creus, la catedral de Barcelona i el monestir de Sant Cugat.

L'any 1302 el molí d'aquell indret es deia molí de Feixes. I pocs anys més tard trobem el molí de Castellet, el qual podria ser l'anterior. El molí del Saltells, donat pel Montcada a Valldaura, es trobava situat al lloc de més aigua de les Feixes, és a dir, a l'actual Canaletes, arran del riu Major, on la casa de camp era coneguda, per damunt de les altres, amb el nom de «*domo de Feixes*». El molí de Feixes i el molí de Castellet, del s. XIV, molt bé podrien ser el mateix molí, però en ambdós casos no ens podem arriscar a la simplificació geogràfica per solucionar-ho, ja que, com hem vist a Porcià, hi va haver molts molins diferents en un indret ben xic i, com veurem ara en els casos de les Passadores i

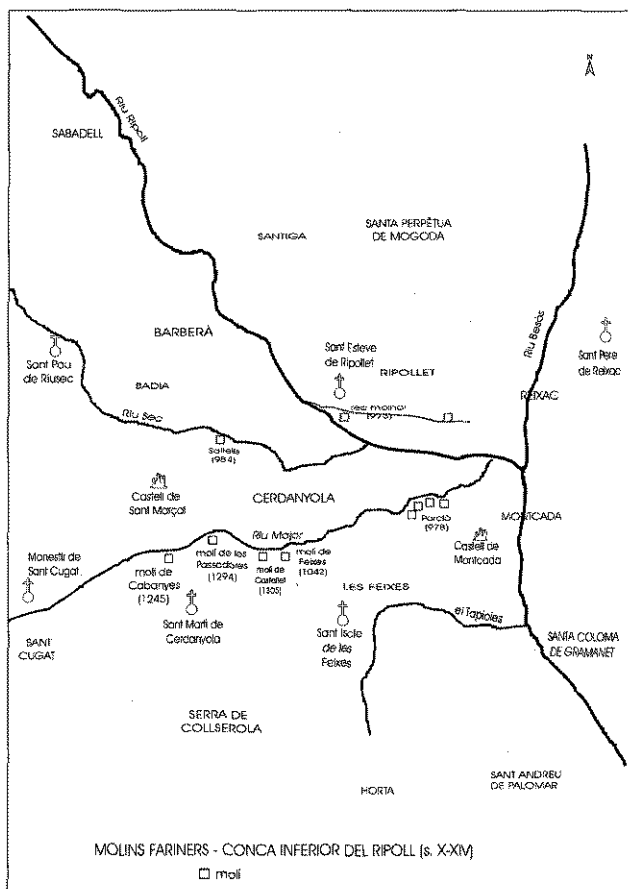

FIGURA 2. Plànol dels molins fariners de la conca inferior del Ripoll. s. X-XIV. (Elaboració pròpia).

Cabanyes, els dos molins, un al costat de l'altre, van ser susceptibles de mútua confusió.⁴¹

Com apuntava abans, el molí de Feixes surt documentat l'any 1302 quan Jaume Pont, de Barcelona, venia a Guillem Morató, de Cerdanyola, una peça de terra amb vinya, situada al puig de Guiera, prop del riu Major, i un hort al lloc de ses Monederes, també prop del riu Major i del «*reguo quo dicta aqua ad molendinum vocatum de Feixes et totum aliud*».⁴²

³⁹ José RIUS, vol. I, doc. 148, p. 124.

⁴⁰ La revista *Finestrelles* (Sant Andreu de Palomar), núm. 1 (1989) va publicar un número monogràfic dedicat al seguiment i la reconstrucció històrica del vell rec Comtal. Cal esmentar també el treball de Pere ORTÍ I GOST, «L'exploatació d'una renda reial: els molins del rec comtal de Barcelona fins al segle XIII», dins Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ

(comp.), «Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval», Barcelona: CSIC, 1993, p. 243-273.

⁴¹ Arxiu de la Corona d'Aragó (d'ara endavant ACA). *Manuscrits Notarials de Sant Cugat*, vol. 5, 1294, f. 33; vol. 11, any 1305, f. 99; i vol. 21, 1316, f. 51.

⁴² ACA. *Manuscrits Notarials...*, vol. 8, 1302, f. 67.

El molí de Castellet, a les Feixes, és documentat els anys 1305 i 1316. Bonanat de Sant Iscle, de Sabadell, establí a Jaume de Figuera l'any 1305, a canvi d'un cens de 30 sous i dues gallines, «*ipsum molendinum vocatum de Castelleto cum domibus contiguís e cum orto*». Jaume de Figa (o Figuera) establí a Pere Samunta, ambdós de Cerdanyola, l'any 1316, a canvi d'un cens de 40 sous, el molí de Castellet, el qual era definit com «*totum ipsum Molendinum vocato de Castelleto cum casali... cum orto eidum molendini contiguo e cum arboribus diversorum generum que sunt in dicto orto et cum triles que ibi est plantata... e cum molis pies... e rego capud rego...*».⁴³ El molí de Castellet resta situat per dos documents medievals. El primer, de l'any 998, consistia en la donació d'un alou situat «*in terminio de ipsas Feixas, in locum quem dicunt ipsum Castelleto*», el qual afrontava a migdia amb el puig de Guàrdia, a ponent amb un torrent i a tramuntana amb el riu Major. El segon, de l'any 1307, era l'establiment que Jaume de Pont feia a Bernat Samunta, de Sant Iscle, l'honor que tenia al «*loco vocato de Castelleto*».⁴⁴ Cal pensar que aquest Castell, entre el puig de Guàrdia i el riu Major, era el poblat iber del turó de Ca n'Oliver. El lloc es trobava en el límit de les parròquies de Sant Iscle i de Sant Martí; d'aquí que uns cops surti situat com a Sant Iscle i d'altres a Sant Martí.

Si seguim en el riu Major, però més a prop de Sant Cugat, veurem que va haver-hi dos molins més, també importants. El primer va ser el molí d'en Cabanyes, documentat des de 1245 al lloc de les Passadores. El domini d'aquell molí corresponia al bisbe de Barcelona (1245), el qual el va cedir al monestir de Sant Cugat (1281). El segon molí, prop de l'altre i dins del mas de Can Fatjó del Molí, va ser el molí de les Passadores, documentat

des de 1294. Sembla que aquell molí havia estat domini del bisbe de Barcelona, el qual va vendre'l al senyor del castell de Sant Marçal l'any 1401.⁴⁵ El 1346 Antic de Cabanyes, de Cerdanyola, reconeixia a Romeu de Marimon, per dos anys, el pagament de vuit lliures i catorze sous, corresponents al molí de Cabanyes.⁴⁶ Els molins es van mantenir en funcionament fins l'any 1717, com a mínim.⁴⁷

MOLINS FARINERS DEL RIU SEC

La família Saltells continuava en possessió d'un molí, com ho prova un document de 1318, segons el qual Ramon de Saltells i el seu fill hereu, també Ramon, ambdós de Cerdanyola, establíen a Jaume de Dosrius el molí que tenia a Sant Cugat.⁴⁸

L'any 1332 Antic de Cabanyes llogava per un any a Bernat Arimany, «*mulnerio nuo comarati in molendino vocato de Cabaneis*», dues peces de terra i possiblement el molí.⁴⁹ El 1339 Bernat Orimany, germà de Guillem Orimany, de Barcelona, és documentat com a «*moliner de Sant Marçal*».⁵⁰ Evidentment, en ambdós casos es tracta del mateix moliner.

MOLINS FARINERS DEL RIU RIPOLL

Del segle XIV tenim els molins de Ripollet, referits des de la Corona com a «*molins nous*» i confirmats a Guillem Lagarriga, cirurgià del rei Pere el Cerimoniós, segons un document datat a Montsó el 1389.⁵¹

El molí del Bisbe era un molí fariner, situat a Reixac. Conegut l'any 1520 quan Joan de Cardona, bisbe de Barcelona, prenia possessió de la Torre Pallaresa, de Santa Coloma, i del molí dit del Bis-

⁴³ ACA. *Manuscripts Notariales...*, vol. 11, 1305, f. 151; i vol. 21, 1316, f.15v.

⁴⁴ José RIUS, vol. I, p. 282. ACA. *Manuscripts Notariales...*, vol. 13, 1307, f. 121.

⁴⁵ Miquel SÁNCHEZ, *Can Fatjó del Molí, 1144-1987. Nou segles d'història d'un mas de Cerdanyola*. Cerdanyola: Parc Tecnològic del Vallès, 1999.

⁴⁶ ACA. *Manuscripts Notariales...*, vol. 45, 1346, f. 66.

⁴⁷ Miquel SÁNCHEZ, p. 30.

⁴⁸ ACA. *Manuscripts Notariales...*, vol. 23, 1318, f. 120.

⁴⁹ ACA. *Manuscripts Notariales...*, vol. 34, 1332-1337, f. 93v.

⁵⁰ ACA. *Manuscripts Notariales...*, vol. 39, 1339, f. 11v.

⁵¹ Oriol VALLS I SUBIRÀ, *El papel y sus filigranas en Catalunya*. Amsterdam: The Paper Publications Society, 1970, vol. I, p. 126.

be. El molí va ser possessió del bisbat durant 120 anys.⁵² Per un plànol de 1783, sabem que el molí prenia les aigües del rec Molnar i que es trobava al marge esquerre del riu Ripoll, abans de la carretera de Barcelona a França, entre l'Hostal de Fontfreda i la casa Castells, és a dir, a Masrampinyo, per on hi ha l'Aismalibar.⁵³ Segons informacions de Jacint López, de Montcada, era un molí de dues pedres, una per a beneficència.

Gabriel Planes, pagès de Cerdanyola, tenia un molí fariner a Barberà al segle XVI. Era conegut com el molí d'en Planes. L'any 1558 Gabriel havia mort i els marmessors llogaven a Pere Fatjó, «*molinero farine oriundo parrochia Sti. Martini de Sardanyola*», per tres anys, el molí «*nominato vulgariter Molendina den Planas*», al preu de vint-i-sis lliures i sis sous.⁵⁴ Tanmateix, Pere Fatjó rellogava el molí uns mesos més tard a Francesc Torroelles, moliner de farina de Barberà.⁵⁵ Gabriel Planes, fill i hereu de Gabriel, estava al capdavant del molí els anys 1562 i 1572. Jaume Planes, fill i hereu de Gabriel, prosseguia el 1587 fent de moliner.⁵⁶ Bartomeu Font treballava com a moliner de farina l'any 1611 a la parròquia de Barberà.⁵⁷

A Ripollet hi havia, a la segona meitat del segle XVI, un molí fariner, propietat de Domènec Puig. Segons els documents consultats, Domènec Puig treballava com a «*molinarius farina*» entre 1571 i 1576, encara que pòstumament fou esmentat com a moliner de «*draps i farina*».⁵⁸ Aquest moliner era un d'aquells occitans que havien vingut a treballar al Vallès al llarg de la segona meitat d'aquell segle. Havia nascut al lloc de Gurd, de la

diòcesi de Cohors, i s'havia casat amb Antiga, filla de Sebastià Salavert, moliner de farina, de la parròquia de Santa Maria de Campanya, al terme de Sant Cugat. El seu fill, Miquel Puig, feia de moliner de draps de llana el 1587 i de draps i farina el 1601 a Ripollet.⁵⁹

Altres molins fariners de Ripollet van ser els d'en Buxó, d'en Viver i d'en Clos.⁶⁰ L'any 1712 Eulàlia Duran i Maria Rosa Fontanet venien a Joan Buxó el que fou anomenat molí d'en Buxó, datat «de temps immemorial». Va formar part de la família Buxó fins al 1915.

Ramon Viver, propietari del mas Pallarès, va construir el 1840 un molí de farina sota de la casa, que ha estat conegut com a molí d'en Viver i de l'Ametller. Després de 1931 s'han perdut les referències del molí, el qual ha desaparegut del tot.

Bartomeu Clos i Braut va fundar un molí el 1825, dit d'en Clos o d'en Rata, que es va mantenir en funcionament fins els anys 1956-57.

MOLINS FARINERS AL TAPIOLES

A Can Llegat, abans Sala i abans Castellar, als primers turons de Collserola que hom troba quan s'adreça des del pla de Montcada cap a la serra, hi havia el molí d'en Llegat. Era un molí fariner, sense gaires dades per documentar-lo.⁶¹ Segons informacions de Jacint López, de Montcada, el molí era dels Cuiàs, els quals van vendre'l al Dr. Llegat; era situat al clot d'en Cuiàs, avui dit sot del Tapioles, i prenia les aigües del torrent del Tapioles i d'un brollador d'aigua que naixia vora el camí de la carena.⁶²

⁵² Joan VILASECA I SEGALÉS, *Historia general de Santa Coloma de Gramenet*. Barcelona: Edicions Metropol, 1985, p. 110.

⁵³ ACA. *Monacals. Hisenda Cartoixa Sta. Maria de Montalagre*, v. 2513.

⁵⁴ Arxiu Històric de Sabadell (d'ara endavant AHS). Fons Notarial (d'ara endavant FN). *Gabriel Pons i Tristany*, 1558, f. 130 (E-73/1).

⁵⁵ AHS. FN. *Gabriel Pons i Tristany*, 1558, f. 174 (E-73/1).

⁵⁶ AHS. FN. *Gabriel Pons i Tristany*, 1572, f. 157 (E-81/1); 1562-1563, f. 85 (E-92/1); *Joan Miquel Tristany*, 1587 (E-115/1).

⁵⁷ AHS. FN. *Joan Marfà*, 1611, f. 16 (E-142/4).

⁵⁸ AHS. FN. *Gabriel Pons i Tristany*, 1576, f. 27v (E-85/1).

⁵⁹ AHS. FN. *Gabriel Pons i Tristany*, 1571-1572, f. 97 (E-96/1); *Joan Miquel Tristany*, 1587 (E-137/21); *Anònims Segle XVII*, 1601 (E-144/26).

⁶⁰ Manuel MOGAS I SALVADÓ, p. 108.

⁶¹ ACA. *Monacals de Sant Cugat*. Hisenda, 1758-1778, f. 33 (v. 1358); «Capbreu de Sant Cugat», 1758-1762, f. 51 (v. 1359).

⁶² Si entrem pel coll de Montcada i prenem el camí a Sant Iscle, actual carretera de Montcada al Cementiri de Collserola, un cop passem el pont de l'autopista Barcelona-

Les dades aconseguides d'aquest molí són les següents: en una llista de parroquians de Sant Iscle que es va fer pública el 1744, hi ha tres referències a les possessions de la família Llegat: la Torre na Joana (que havia estat de Joan d'Erill); «*la Casa del Sala, viny Dr. Llegat*» i «*lo Molí del Dr. Llegat*».⁶³ Aquest Dr. Llegat era Joan Pau Llegat, que estava casat amb Dionísia Llegat i Vila, l'hereu dels quals va ser Joan Ignasi Llegat i Vila. El molí era conegut

entre 1758-1762 com a «*molí de Donya Dionísia Llegat*»⁶⁴ i estava situat a migdia de l'heretat del Mas Bruguera, val a dir, cap el Tapioles. Un dels rabassers, Pere Joan Roca, era l'any 1752 «*pagès, habitant al molí de Dna. Dionísia Llegat*».⁶⁵

Sembla que més tard els Llegat van vendre'l de nou als Cuiàs i aquests als Regordosa, propietaris de la Torre Joana.

Terrassa, en un revolt a l'esquerra trobem un paratge on hi havia el molí. Jacint López, que ha resseguit la contrada, no ha pogut localitzar cap ruïna ni mur de la casa, molí i recs.

⁶³ Arxiu Diocesà de Barcelona (d'ara endavant ADB). *Visites Pastorals*, f. 239 (v. 79).

⁶⁴ ACA. *Monacals de Sant Cugat*. Hisenda, f. 51 (v. 1359).

⁶⁵ ACA. *Monacals de Sant Cugat*. Hisenda, f. 33 (v. 1358).